

ELS LLIBRES I LA SECCIÓ DE FÀBRICA DE LA SEU DE VALÈNCIA DURANT L'EDAT MITJANA

ÀNGEL SANCHIS CAMBRA

ONTINYENT, LA VALL D'ALBAIDA

Resum: Durant l'edat mitjana, per tal de bastir grans obres constructives com foren les catedrals es va necessitar d'una important tasca d'administració i gestió dels recursos disponibles. Tot seguit, aprofundirem en el coneixement d'aquests treballs de direcció que a la Seu de València foren realitzats per la secció de fàbrica. Una institució que va produir testimonis documentals de l'activitat realitzada als seus llibres de comptabilitat: els llibres de fàbrica.

Paraules clau: catedral, Seu, llibre, fàbrica, València.

La secció de fàbrica de la Seu de València

Durant l'edat mitjana la construcció de les catedrals gòtiques foren obres colossals. Una empresa de la magnitud i solemnitat com era la construcció de la catedral de València necessitaria tindre una organització administrativa i econòmica que incrementaria l'operativitat de la fàbrica de l'edifici fent previsions d'ingressos, despeses i enregistrant tot allò referent a la realització de les obres de la catedral.

Aquestes funcions les duia a terme la secció de fàbrica de la Seu de València que s'encarregava d'administrar els recursos disponibles i les despeses de l'obra. Entre els seus ingressos, la quantitat més important, amb diferència, provenia dels títols de deute o censals que podien ser públics o privats. La fàbrica rebia molts dels títols de part dels legats testamentaris que deixaven benefactors de la

catedral a perpetuïtat.¹ Cal esmentar que als primers volums dels llibres de fàbrica la quantitat d'ingressos per censals es baixa i progressivament amb el pas dels anys es van incrementant la possessió de títols de deute.

A continuació s'adjunta un quadre amb els ingressos de la secció de fàbrica per a l'any 1425-1426.

Rebudes de la fàbrica de la catedral (maig 1425 – abril 1426)²	
Censals	16.684 sous i mealla
Vagants	4.394 sous
Acaptiris dels Portals	525 sous, 3 diners i mealla
Bací de l'obra dins la Seu	854 sous, 6 diners
Lexes (Llegats testamentaris)	162 sous, 9 diners
Bacins de les esglésies parroquials (Dins i fora de la ciutat)	1.402 sous, 9 diners
Total	23.051 sous, 11 diners

Com es pot comprovar, els ingressos per títols de deute que posseïa la oficina de la fàbrica eren els més elevats i suposaven un 72% del total en aquest any. A continuació, es situaria la rebuda de *vagants* -drets de la Seu sobre les diferents vacants a les parròquies del bisbat- que es tractava d'un ingrés variable.³ En quant als bacins, les *lexes* i els *acaptiris* dels portals són uns ingressos bastants estables, presentaven unes xifres similars any rere any, i en ells només s'aprecien xicotetes desviacions.

La suma d'aquests ingressos era el pressupost de la fàbrica per a seguir construint la catedral i per a tots aquells treballs menors que implicava el manteniment de la mateixa. Amb l'assignació d'aquests recursos la fàbrica devia aconseguir autofinançar-se, és a dir, tindre clara la previsió d'ingressos i despeses anuals per tal de no caure en l'endeutament. En aquest sentit, com apunta l'historiador García Marsilla, la construcció de grans edificis públics en

¹ GARCÍA MARSILLA, J.V. i IZQUIERDO ARANDA, T., *Abastecer la obra gòtica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*, Conselleria d'infraestructures, territori i medi ambient, València, 2013, pàgs. 27-28.

² Informació extreta en: GARCÍA MARSILLA, J.V. i IZQUIERDO ARANDA, T., *Abastecer la obra gòtica...* pàg. 28.

³ Altres anys els ingressos per les vacants podien ser majors, com l'any 1380-1381 que suposaven un total de 13.270 sous, 8 diners; o menors, com és el cas de l'any 1395-1396 amb un total de 2.128 sous, 10 diners i mealla. En: ACV. *Llibre de fàbrica de la Seu de València 1380-1381* i ACV. *Llibre de fàbrica de la Seu de València 1395-1396*.

l'edat mitjana serien empreses sostenibles des d'un punt de vista econòmic ja que entre ingressos i despeses el més habitual es que trobarem petites desviacions, depenent l'any.

En quant al personal que s'encarregava de la secció de fàbrica hem de parlar i diferenciar entre l'obrer, s'encarregaria de la direcció de la secció d'obres, i el sotsobrer, càrrec que s'encarregava en major mesura de la comptabilitat, la gestió i l'administració diària de l'obra.

El sotsobrer de la Seu era un càrrec amb una vigència anual, cada any el capítol en nomenava un, el qual tenia un salari anual de 400 sous. El càrrec era exercit per un prevere que anualment havia d'entregar els comptes de les rebudes i les despeses davant un notari i els síndics delegats pel capítol per tal que fóra examinada i corroborada la correcta administració de la fàbrica. Després de la sessió de comptes, els diners restants, si n'hi havia, eren entregats a la tresoreria de la Seu.⁴

Durant el període 1380-1429, s'han identificat a partir de la lectura dels llibres de fàbrica i altres sèries documentals de l'Arxiu de la Catedral de València fins a cinc sotsobrers diferents encarregats de l'administració de la secció d'obres.

Sotsobrer	Anys
Bernat Puinet	1380-1381 i 1395-1397
Bartomeu Ferrer	1383-1384
Pere Ferrer	1389-1390
Lluís Civera	1402-1403, 1404-1405, 1409-1411, 1413-1414, 1416-1417, 1418-1424
Johan Sist	1425-1430

⁴ Com senyala García Marsilla en la seua investigació sobre la construcció a l'edat mitjana, els oïdors de comptes delegats pel capítol rebien un salari de 33 sous per acudir a la sessió de comptes, així mateix el notari era remunerat amb 20 sous per sessió. En: GARCÍA MARSILLA, J.V. i IZQUIERDO ARANDA, T., *Abastecer la obra gòtica...* pàg. 29.

A més, al llarg del mateix període, s'han datat com a obrers a en Pere de la Abadia, canonge de la Seu, i l'any 1406 trobem encarregat de la secció d'obres una persona tant destacada com en Gil Sánchez Muñoz, prevere de la Seu de València i que més tard fou el darrer papa d'Avinyó i bisbe de Mallorca.

Per últim, cal destacar que obrer i sotsobrer, junt al bisbe i la resta del capítol, escollien i nomenaven el càrrec de mestre d'obres de la Seu, el << *magister operis seu fabricae* >> com apareix a les fonts documentals. El capítol de la Seu s'esforçava i es preocupava per escollir un mestre adequat per això s'establien una sèrie de condicions als seus contractes.

L'any 1404 durant l'elecció de Joan Llobet com a mestre d'obres de la Seu de València trobem un testimoni de les condicions que se'ls exigien als arquitectes que treballaven per a la secció d'obres de l'edifici catedralici. Com s'explica al contracte aquests condicionants eren establerts de la manera que s'havia acostumat en temps passats.⁵

El mestre d'obres havia de realitzar els seus treballs amb bona manera i compliment per a l'obra que el contractava i no podia realitzar altres treballs si aquests s'encontraven fora de la ciutat o el Regne. A més, cada any devia visitar els albergs de capellans, dignitats i pabordes per tal d'arbitrar i taxar aquelles obres que eren necessàries en les seues cases. Pel que fa a la remuneració dels treballs: d'una banda, el mestre devia cobrar 15 diners diaris, tant els dies laborals com els festius ja que aquests diners eren per menció de la seua pensió; d'altra, aquells dies que es treballara de forma continua en l'obra cobraria un salari de 2 sous.⁶ A més, a la redacció del contracte també es parlava de l'allotjament del mestre, el qual seria una casa de la fàbrica de la catedral amb aquesta finalitat. Fins i tot, s'explica que si aquesta està ocupada per materials de construcció s'albergaria en una altra casa frontera a la casa d'Àlvar, candeler i ciutadà de València.

Els mestres d'obres, tot i treballar amb gent de la seua confiança i deixar les seues empremtes en les obres que realitzaven, es trobaven lligats a la voluntat

⁵ SANCHIS CAMBRA, À., *El Miquelet de la Seu: col·lecció documental i posada en valor*, Treball final de Màster inèdit, València, 2014.

⁶ *Ibidem*. Amb l'elecció l'any 1408 de Pere Balaguer com a mestre d'obres el salari incrementava fins als 2 sous, 9 diners.

del seu contractant, que era qui finançava l'obra i la dirigia, en aquest cas la fàbrica de la Seu. Per aquest fet al contracte es deixava estipulat amb una clàusula final que l'arquitecte treballava a beneplàcit del bisbe i el capítol.

Els llibres de fàbrica de la Seu de València

Una sèrie de les més característiques i riques dels arxius catedralicis és la dels llibres de fàbrica on queda registrada tota la activitat de la secció de fàbrica. Es tracta de llibres de comptabilitat, organitzats en beneficis (*Rebudes*) i despeses (*Dates*) que informen sobre tot tipus d'entrades i eixides de diners, no sols en relació amb les obres importants de la catedral, sinó també amb altres despeses menors: l'elaboració dels propis llibres, l'orgue, cera de les candeleres, personal, obres d'art, etc. El seu contingut variat fa que les sèries de llibres de fàbrica hagen estat molt utilitzades pels investigadors en general i especialment pels historiadors de l'art, tant a nivell valencià com a altres àmbits de l'estat espanyol i europeu.

El material de què es componen aquests còdexs de caràcter administratiu és el paper i es troben enquadrats amb pergamí, en la majoria dels casos reutilitzat. Les seues cobertes presenten una decoració pobra i senzilla amb motius que recorden l'art mudèjar.⁷

Decoració mudèjar sobre pergamins exposada a l'entrada de l'Arxiu de la Catedral de València. Font: Àngel Sanchis Cambra

⁷ A l'entrada de l'Arxiu de la Catedral de València trobem diverses mostres d'aquestes decoracions mudèjars que amb el deteriorament de la coberta han quedat separades dels llibres de fàbrica. Als llibres de fàbrica d'altres arxius peninsulars també es donen aquestes decoracions d'estil mudèjar com és el cas de Toledo.

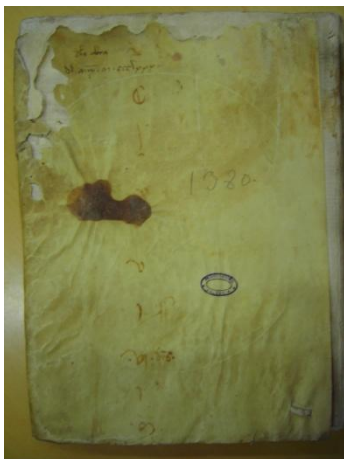
Portada del llibre: CARPALLO BAUTISTA, A., *Las encuadernaciones de Obra y Fábrica del Archivo de la Catedral de Toledo*, Cabildo Primado: Instituto Teológico San Ildefonso: Diputación Provincial, Toledo, 2010.

Cal assenyalar que l'antiguitat d'aquestes sèries varien segons cada arxiu capitular, ara bé la majoria d'elles s'inicia al s. XIV, sent la sèrie de fàbrica de la catedral de València de les més antigues.

ARXIU CAPITULAR	ANY INICIAL SÈRIE DE SECCIÓ DE FÀBRICA
Salamanca	1298/1499*
Barcelona	1325
Mallorca	1327
Tarragona	1335
Toledo	ca. 1350
València	1380
Conca	1396
Burgos	1514
Segòvia	1524
Zamora	1601

Els llibres de fàbrica de la catedral de València sorgiren en els temps primigenis de l'arxidiòcesi quan s'estava produint la construcció de la catedral de Santa Maria. Aquests manuscrits foren ordenats confeccionar pel capítol catedralici per tal que la secció de fàbrica tingués una organització administrativa i econòmica eficient que incrementara la seua operativitat. D'aquesta manera el canonge obrer i el sotsobrer, designats pel bisbe i el capítol

cada any, s'encarregaven d'elaborar el llibre de fàbrica que s'iniciava l'1 de maig i finalitzava el darrer dia d'abril de l'any següent. Amb el seu treball garantien el finançament, continuïtat i organització de l'obra de la catedral, aspectes que eren l'objectiu principal dels dits manuscrits.

Portada i detalls de l'enquadernació d'un llibre de fàbrica; li manca la decoració mudèjar. Font: ACV. Llibre de fàbrica de la Seu de València 1380-1381.

Actualment per què es construeix i com es construeix són dos qüestions elementals en qualsevol investigació de caràcter general sobre una catedral de l'edat mitjana. En aquest sentit els llibres de fàbrica són una font documental bàsica per aprofundir en les raons de la construcció, el seu finançament o la materialització del treball a peu d'obra.

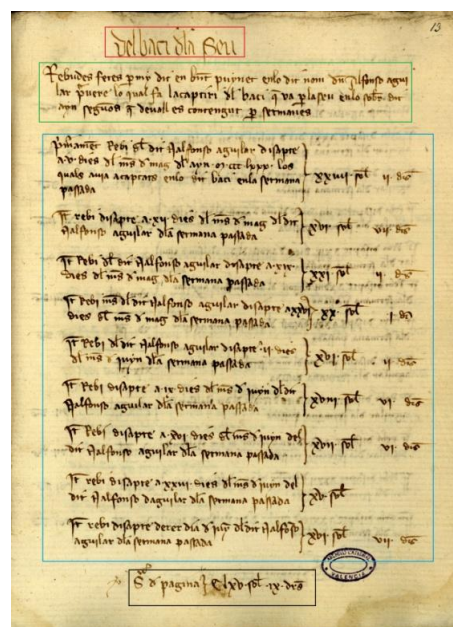
Com s'ha assenyalat prèviament, els llibres d'obres de la secció de fàbrica són uns manuscrits documentals amb un contingut estructurat en *Rebudes* i *Dates*, les quals es divideixen en conceptes menors als diferents epígrafs on el sotsobrer anotava tot allò referent a la fàbrica de la catedral.⁸ Per exemple al Llibre de fàbrica de la Seu de València de l'any 1380-1381, any en que s'iniciaren les obres del Miquelet, trobem un total de 16 epígrafs més la suma major d'ingressos i despeses de l'obra en el dit any.

⁸ Als llibres de fàbrica de la catedral de València s'anoten primer totes les *Rebudes* i després les *Dates*.

REBUDES (maig 1380 – abril 1381)	
<i>Rebudes</i>	Rebuda de diners de l'any anterior i altres quantitats per a pagar els albergs que s'havien de taxar i enderrocar a la plaça de les Cols per a la construcció del campanar nou.
<i>Sensals</i>	Censals que rebia la dita obra de diverses possessions.
<i>Vagans</i>	Rebudes de diners de les diferents vacants a les parròquies del bisbat.
<i>Del Bací d'la Seu</i>	Rebuda de diners del bací de la Seu per setmanes.
<i>Lexes</i>	<i>Lexes</i> realitzades per diversa gent.
<i>Mesades</i>	Rebuda de les mesades de preveres i canonges.
<i>Dels Bacins dels portals</i>	Rebuda de diners en festes solemnes dels bacins dels portals de la catedral.
<i>Dels bacins de les parròquies e del bisbat</i>	Rebuda de diners dels bacins que es col·locaven a les parròquies del bisbat per finançar l'obra de la catedral.
<i>Del Pertret</i>	Venda de fustes i tot tipus de material de construcció provinent del derrocament dels albergs de la plaça de les Cols.
DATES (maig 1380 – abril 1381)	
<i>Dates carechs</i>	Pagaments a col·lectors i procuradors de la Seu, i altres càrrecs com el cas del candeler de la Seu.
<i>Les obres d'la Seu</i>	Compra de diversos materials necessaris per al funcionament de la fàbrica i anotacions de pagaments relacionats amb l'obra.
<i>Estimacions dels Alberchs</i>	Estimació dels preus a pagar per cadascun dels albergs

	taxats per la construcció del campanar nou.
<i>Del Derocament</i>	Costos del derrocament de les cases de la plaça de les cols.
<i>Del Reble</i>	Compra de reble per a les obres dels fonaments del campanar nou.
<i>De traure la tera</i>	Costos de desplaçar la terra que s'extreia per a l'elaboració dels fonaments del campanar nou fins baix del pont del bisbe al carrer Barcella.
<i>De la Calç</i>	Compra de calç per a les obres de la fàbrica.
SUMA MAJOR DE REBUDES I DATES	

A cadascun d'aquests epígrafs, després de la rúbrica o títol corresponent, el sotsobrer fa una breu introducció d'allò que conte l'apartat en qüestió, el que constitueix un bon índex per saber que contenen les pàgines següents. A més, cal saber que la morfologia d'aquests epígrafs es bastant similar ja que tots presenten la rúbrica, la introducció i tot seguit s'inicià una llista d'anotacions o entrades que solen tancar-se cadascuna amb una clau a la qual se li afegeix la quantitat de diners que suposà, fóra un ingrés o una despesa. Així mateix, a totes les pàgines trobem la corresponent suma de les quantitats que es troben registrades, però també es pot veure la suma total de les rebudes o eixides de diners al final de cada epígraf.

A la imatge podem veure: amb roig la rúbrica, amb verd la introducció a l'epígraf, amb blau les diferents entrades o anotacions i amb negre la suma final de pàgina.
Font: ACV. Llibre de fàbrica de la Seu de València 1380-1381, fol. 13r.

Conclusió

Per tant, podem afirmar que el llibre de fàbrica està concebut bàsicament com un registre de l'activitat de l'obra que fou dirigida per la secció de fàbrica. Una documentació eminentment econòmica però que presenta un gran valor i una notable utilitat com a font històrica. Els textos ens ajuden a reconstruir l'ambient i l'aspecte de l'obra mitjançant informació referent als càrrecs de la fàbrica, els seus salaris i els dels obrers i mestres, els preus i la procedència dels materials, inclòs aporten informació sobre les eines i tecnologies emprades.

Per exemple, recentment s'ha publicat l'obra *Abastecer la obra gòtica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval* de Juan Vicente García Marsilla i Teresa Izquierdo Aranda. Aquest és un estudi molt detallat de tot allò referent al món de la construcció: preus dels materials, salaris, sistemes i tecnologies constructives, mercats d'abastiment de les matèries primeres o les principals obres que s'escometeren durant la baixa edat mitjana al Regne de València. L'estudi en qüestió s'ha realitzat consultant diversos arxius del territori valencià i en molts casos l'autor recolza les seues hipòtesis a partir de documentació extreta dels llibres de fàbrica de la catedral de València o Sogorb.⁹ Ara bé, els llibres de fàbrica també permeten realitzar estudis més concrets com potser el seguiment que fa el canonge Josep Sanchis Sivera sobre la construcció del "Micalet" al sext capítol de l'obra *La catedral de Valencia. Guía histórica y artística*.¹⁰ El canonge i historiador valencià realitza un estudi de la construcció del campanar de la Seu de València, un treball que no haguera estat possible realitzar sense consultar diversos llibres de fàbrica que es conserven a l'Arxiu de la Catedral de València.

La sèrie de llibres de fàbrica de la catedral de València està composta per un conjunt de 95 manuscrits, una sèrie documental que comença l'any 1380 i que s'allarga fins el 1898. Aquests llibres són una font seriada molt important en el

⁹ GARCÍA MARSILLA, J.V. i IZQUIERDO ARANDA, T., *Abastecer la obra gòtica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*, Conselleria d'infraestructures, territori i medi ambient, València, 2013.

¹⁰ SANCHIS SIVERA, J., *La Catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, Imprenta de Francisco Vives Mora, 1909. Facsímil: ed. París-València, València, 1990, pàgs. 87-122.

sentit administratiu de la construcció de la catedral ja que garantien el finançament, l'organització i correcta administració de l'obra. És per això que els llibres de fàbrica, tot i no conservar-se la totalitat dels seus exemplars, ens han permès endinsar-nos amb profunditat en el coneixement de com foren finançades i construïdes les catedrals de l'edat mitjana que avui en dia segueixen caracteritzant els espais urbans de les grans ciutats.

BIBLIOGRAFIA

- CARPALLO BAUTISTA, A., *Las encuadernaciones de Obra y Fábrica del Archivo de la Catedral de Toledo*, Cabildo Primado: Instituto Teológico San Ildefonso: Diputación Provincial, Toledo, 2010.
- CILLANUEVA DE SANTOS, M. Á., *Análisis de los libros de fábrica de la Catedral de Segovia (1524-1699)*, Tesis doctoral de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2009.
- GARCÍA MARSILLA, J.V., I IZQUIERDO ARANDA, T., *Abastecer la obra gótica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*, Conselleria d'infraestructures, territori i medi ambient, València, 2013.
- GÓMEZ MONEDERO, F. A., i PALOMO FERNÁNDEZ, G., *Inventario de la Sección "Fábrica" del Archivo de la Catedral de Cuenca*, Gráficas Cuenca S.A., Cuenca, 2002, pàgs. 9-33.
- SANCHIS CAMBRA, À., *El Miquelet de la Seu: col·lecció documental i posada en valor*, Treball final de Màster inèdit, València, 2014.
- SANCHIS SIVERA, J., *La Catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, Imprenta de Francisco Vives Mora, 1909. Facsímil: ed. París-Valencia, València, 1990, pàgs. 87-122.
- SASTRE MOLL, J., *El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca (1327-1345)*. BSAL 43, 1987, pàgs. 45-58.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:**Format Norma ISO 690-2**

SANCHIS CAMBRA, À., “Els llibres i la secció de fàbrica de la Seu de València durant l’edat mitjana” [en línia]. Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians [publicació seriada en línia]. Febrer 2016. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.